

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI

Researches About The Turks All Around The World

ISSN: 0255-0644

2011 / 192
MAYIS - HAZİRAN
MAY - JUNE

Istanbul 2011

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
Researches About The Turks All Around The World
ISSN: 0255-0644

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
The Foundation of Researches About Turks All Around The World

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Turan YAZGAN

Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Saadet Pınar YILDIRIM

Yayın Kurulu / Editorial Board

- Prof. Dr. Salih AYNURAL (Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü)
- Prof. Dr. Gülçin ÇANDARLIOĞLU (Mimar Sinan Üniversitesi)
 - Prof. Dr. Mustafa ERKAL (İstanbul Üniversitesi)
 - Prof. Dr. Necdet ÖZTÜRK (Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Dr. Arslan TERZİOĞLU (İstanbul Üniversitesi)
- Prof. Dr. Turan YAZGAN (İstanbul Üniversitesi)

Yayına Hazırlayan / Editor

Dr. İlyas TOPSAKAL

Dizgi / Typesetting

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yuluğ Tekin Dizgi Merkezi

İç Tasarım / Design

Gökhan KAYA

İletişim Adresi / Management Center

Kemalpaşa Mah. Bukalidede Sok. No: 4 Saraçhane İstanbul / TÜRKİYE

Tel: (0212) 511 10 06 pbx / Belgegeçer: (0212) 520 53 63

İnternet adresi: www.turan.org.tr / **e-posta:** tdav@turand.org - dizgi@turand.org

Posta Çeki Hesabı Numarası: İstanbul Aksaray PTT Şubesi - 141720

Vakıfbank İstanbul Beyazıt Şubesi: TR76 0001 5001 5800 7287 8397 25

Baskı / Printed By

Özrenk Matbaa : Davutpaşa Mah. İpek İş Hanı No: 6/18 Topkapı - İSTANBUL

Tel: (0212) 565 41 97

Yayın Türü

2 Aylık, Süreli, Uluslararası, Hakemli

EBSCO PUBLISHING - TUBİTAK / ULAKBİM

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, **Ebsco Publishing** tarafından taranmakta ve makalelerin İngilizce özetleri indeksin servisinde yer almaktadır. **Ebsco Publishing:** www.ebscohost.com/titleLists/poh-coverage.pdf

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, **TUBİTAK / ULAKBİM** tarafından taranmakta ve dizinlenmektedir.

Tubitak / Ulakbim için ise, www.ulakbim.gov.tr/cabim/vt/uvt/sbvt/uvt_journal_index.php?the_db=4&the_year=2010 adresinden takip edebilirsiniz.

Adedi

20 TL

1 Yıllık Yurt Dışı Abonelik / Subscription

100 \$ veya 75 Euro karşılığı Türk Lirası

1 Yıllık Yurt İçi Abonelik

120 TL

Yayın Hakem Kurulu

- Prof. Dr. Sacid ADALI** • Turgut Özal Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Eyüp AKTEPE** • Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Türk Dünyası İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü / Azerbaycan
- Prof. Dr. İsmail AKTÜRK** • 9 Eylül Üniversitesi, Bütçe ve Mali Planlama Anabilim Dalı, Maliye Bölümü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Kılıçbay BİSENOV** • Kızılorda Korkut Ata Devlet Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi - Milletvekili / Kazakistan
- Prof. Dr. Veysel BOZKURT** • İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Viktor BÜTANAYEV** • Hakas Devlet Üniversitesi, Arkeoloji Etnografya ve Bölgesel Tarih Bölümü / Hakasya - Rusya
- Prof. Dr. A. Vecdi CAN** • Sakarya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Lütfi ÇAKMAKÇI** • Ankara Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Gıda Mühendisliği Bölümü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Svetlana ÇERVONOJE** • Nicolaus Copernicus Üniversitesi, Tarih Bölümü / Polonya
- Prof. Dr. Recai COŞKUN** • Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Yönetim ve Organizasyon Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Ayşegül DEMİRHAN** • Uludağ Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı / Türkiye
- Prof. Dr. İsmail Hakkı DÜĞER** • Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Ercan DÜLGEROĞLU** • Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Süleyman ELİYARLI** • Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih Bölümü / Azerbaycan
- Prof. Dr. Feridun EMECEN** • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Birol EMİL** • Yakın Doğu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / KKTC
- Prof. Dr. İnci ENGİNÜN** • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN** • Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Mümin ERTÜRK** • Beykent Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Vasili GAYFULİN** • Tatar Milli Üniversitesi / Tataristan
- Prof. Dr. Reşat GENÇ** • Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Abdülcebbar GÖKLENOV** • Türkmenistan Azadi Üniversitesi, Tarih Bölümü - Emekli / Türkmenistan
- Prof. Dr. Eyüp İSPİR** • Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü / Türkiye
- Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ** • Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Metin KARAÖRS** • Beykent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Zekeriya KİTAPÇI** • Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Bayram KODAMAN** • Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Lev P. KURAKOV** • Çubuksarı Devlet Üniversitesi, İktisat Fakültesi / Çuvaşistan
- Prof. Dr. Berrak KURTULUŞ** • İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Zeki KUŞOĞLU** • Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK** • Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Sedat MURAT** • İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Emine Gürsoy NASKALI** • Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Roza NESEPOVA** • Türkmenistan Azadi Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkmenistan

- Prof. Dr. Mustafa ÖNER** • Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Emin ÖZBAŞ** • Beykent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Matematik Bilgisayar Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Türker ÖZDOĞAN** • Washington Devlet Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Seramik Bölümü / ABD
- Prof. Dr. Metin ÖZKUL** • Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Gültekin RODOPLU** • İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü / Kırgızistan
- Prof. Dr. Mustafa ÖNER** • Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Recep SEYMEN** • İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Sabri SÜMER** • Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Muratgeldi SÖVEGOV** • Aşkaabad Uluslararası Türkmen-Türk Üniversitesi, Türk Dili Bölümü / Türkmenistan
- Prof. Dr. İlhan ŞAHİN** • Manas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Kırgızistan
- Prof. Dr. Almas ŞAYHULOV** • Başkurt Devlet Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Türk Dili Bölümü / Başkurdistan
- Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL** • Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Musa TAŞDELEN** • Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Ramazan TAŞDURMAZ** • Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. İbrahim TATARLI** • Sofya Devlet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü - Emekli / Bulgaristan
- Prof. Dr. İsmail TATLIOĞLU** • Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Kantörö Şaripoviç TOKTOMAMATOV** • İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü / Kırgızistan
- Prof. Dr. Vahit TÜRK** • Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Valentina TUGUJEKOVA** • Hakas Devlet Üniversitesi, Dil Edebiyat ve Tarih Enstitüsü / Hakasya - Rusya
- Prof. Dr. Selçuk ÜNLÜ** • Selçuk Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Stefan VARBAN** • Komrat Devlet Üniversitesi / Gagauzeli
- Prof. Dr. İsmail YAKIT** • Akdeniz Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Durali YILMAZ** • İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Mehmet YÜCE** • Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü / Türkiye
- Doç. Dr. Mustafa AYDIN** • İstanbul Üniversitesi, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
- Doç. Dr. Yıldız KOCASAVAŞ** • İstanbul Üniversitesi, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Doç. Dr. Osman YORULMAZ** • Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
- Yrd. Doç. Dr. Ergünöz AKÇORA** • Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
- Yrd. Doç. Dr. İbrahim AKIŞ** • İstanbul Üniversitesi, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Dr. Muhsin KADIOĞLU** • İstanbul Teknik Üniversitesi, Denizcilik Fakültesi, Deniz Ulaştırma ve İşletme Mühendisliği Bölümü / Türkiye

Yayın / Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Oktay ASLANAPA** • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Nevzat ATLIĞ** • İstanbul Teknik Üniversitesi, Türk Müziği Konservatuarı - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Bayhan ÇUBUKÇU** • İstanbul Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi - Farmakognosi Ana Bilim Dalı - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Orhan TÜRKDOĞAN** • Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü - Emekli / Türkiye

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI'NA GÖNDERİLECEK YAZILARDA UYULMASI GEREKEN KURALLAR

1. **Türk Dünyası Araştırmaları** iki ayda bir yayınlanır. Gönderilen yazılar yazı kurulundan ve hakem heyetinden geçtikten sonra yayınlanmak üzere sıraya konulur. Prensipte olarak, "**Türk Dünyası Araştırmaları**" ve "**Türk Dünyası Tarih Kültür**" dergilerinde çıkan yazılar ve **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nca** yayınlanan kitapları kaynak olarak gösteren yazılara öncelik verilmektedir.

2. Yayın Kurulumuzca, "**Türk Dünyası Araştırmaları**" ve "**Türk Dünyası Tarih Kültür**" dergilerinde yayınlanacak araştırmalarda: Orta Asya: *Türkistan*; Maveraü'n-Nehir: *Aşağı Türkistan*; Amu-Derya: *Seyhun*; Sir-Derya: *Ceyhun*; Türki Cumhuriyetler; *Türk Cumhuriyetleri* gibi milli terimlerimizin kullanılması uygun görülmüştür. Yazarlar, yayın kurulumuz tarafından yayınlanacak yazılarda, bu terimlerin otomatik olarak değiştirilebileceğini kabul etmiş sayılırlar.

Yazarlar mektup ve elektronik posta adreslerini de bildirmelidir.

3. **Makale Metni:** A4 boyutunda (29.7x21 cm) kâğıtlara, MS Word programında, *Times New Roman* veya benzeri bir yazı karakteri ile 10 punto, 1.5 pt satır aralığında yazılmalıdır. Dipnotlar 8 punto (normal) *Times New Roman* Türk fontu ile dizilmelidir. Sayfa kenarlarında 3'er cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Paragraflar 1 cm (4 karakter) içeriden başlatılmalıdır. Makaleler PC uyumlu *Microsoft Word* veya ".doc" uzantılı belge oluşturmaya elverişli herhangi bir kelime işlem programında yazılarak e-posta adresimize ve CD kaydı ve iki nüsha kâğıt çıktısıyla adresimize gönderilmelidir. Eski harfli metinler *Universal Word* ve benzeri programda yazılmış olmalıdır. Yazarlar istedikleri transkripsiyon sistemini kullanabilirler. Ancak dizgi imkânları da göz önünde bulundurularak, mümkün olduğunca Türkiye'de yaygın olarak kullanılan transkripsiyon sisteminin kullanılması gerekir. Özel bir yazı karakteri kullanılmış ise, belgeyle birlikte söz konusu karakterlerin fontlarının da gönderilmesi gerekmektedir.

Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil *eğik* harflerle yazılmalıdır. Alıntılar *eğik* harflerle ve tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın iki yanından 1 cm içeride, blok hâlinde, 1 satır aralığıyla ve 9 punto ile yazılmalıdır.

4. **Makale içi başlıklar:** Makalede, konunun işlenişine göre rakam-harf sistemi esas alınarak ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

5. *Türk Dünyası Araştırmaları*'nda yayımlanmayan yazılar, istek hâlinde iâde edilebilir.

6. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*'nin dili Türkiye Türkçesi'dir. Gerek görüldüğü hallerde, Çağdaş Türk lehçelerinde yazılmış yazılara da yer verilir. Yazılarda kullanılacak şekil, resim vb. malzemenin orijinallerinin yüksek yoğunlukta taranmış "jpeg" formlarının veya kaliteli fotoğraflarının gönderilmesi şarttır.

7. Yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlarına âittir.

8. **Kaynak gösterme:** Dipnotlar, atıf ve açıklama için kullanılabilir. İki hâlde de sayfa altında gösterilir. Bir eserin ilk kullanımında kaynak ve yazar adının tam künyesi, aynı yazarın birden fazla eserinden yararlanılması durumunda ve genel olarak herhangi bir kaynağın sonraki kullanımlarında kısaltma ve basım yılı tercih edilebilir.

Örnek: Prof. Dr. Turan YAZGAN, *Türk Dünyasında Dün Bugün Yarın*, İstanbul 2010, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, s. 115.

9. **Kaynaklar:** Makalenin sonunda, çalışma esnasında yararlanılan kaynaklar, yazarların soyadları esas alınarak alfabetik biçimde sıralanmalıdır.

Örnek: ERTÜRK, Dr. Yaşar, "Kuşçubaşı Eşref Sencer Bey ve Batı Trakya Türk Cumhuriyeti", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 32, Cilt: 95, Sayı: 189, Kasım-Aralık 2010, s. 101-126.

Not: Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi'ne göndereceğiniz makalelerinizi makale.turan.org.tr adresine girerek gönderebilirsiniz.

ISSN: 0255-0644

«TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI»

Bakanlar Kurulu'nun 20.7.1980 tarih ve 8/1307 sayılı kararıyla kamu yararına hizmet veren vakıf olarak kabul edilerek vergi muafiyeti tanınmış olan

«TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI VAKFI»nın hakemli, uluslararası, süreli ilmî yayın organıdır.

İ Ç İ N D E K İ L E R

ZENGİNLİK-YOKSULLUK KÜLTÜRÜ KUTUPLAŞMASI

Prof. Dr. Orhan TÜRKDOĞAN 9

ABILAY HAN'IN KAZAK HALKININ BAĞIMSIZLIĞI İÇİN ÇİN VE ÇARLIK RUSYA ARASINDA YÜRÜTTÜĞÜ DİPLOMATİK İLİŞKİLER

Doç. Dr. Orhan DOĞAN 65

GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE MALİYE POLİTİKASI UYGULAMALARI: TÜRKİSTAN ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Habib YILDIZ – Dr. Çağatay KARAKÖY 93

PEÇENEK-BİZANS SİYASİ İLİŞKİLERİ

Yrd. Doç. Dr. Sezgin GÜÇLÜAY - Okt. Fatma ÇAPAN 121

27 MAYIS DARBESİNİN TRABZON'DA YANSIMALARI VE DP TRABZON MİLLETVEKİLLERİNİN İFADELERİ

Okt. Zehra ARSLAN 139

MEHMEDAĞA ŞAHTAHTILI VE XIX. YÜZYIL TÜRKİYESİ

Samire HASANOVA 153

KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN HAN İÇİN YAZILAN İKİ MERSİYENİN KARŞILAŞTIRILMASI

Yrd. Doç. Dr. Uğur GÜRSU 161

ERLİK'TEN ŞÖKLİ MELİK'E TÜRK DESTANLARINDA DÜŞMAN UNSURLAR VE DEDE KORKUT BOYLARINDA KÂFİRLER

Dr. Mehmet ÇERİBAŞ 195

EDEBİ VE FELSEFİ YÖNÜYLE "GENÇ" RIZA TEVFİK

Yrd. Doç. Dr. Turhan ADA 211

**YABANCI DİL ÖĞRETİMİNDE DİLBİLGİSİ-ÇEVİRİ YÖNTEMİ
VE ÇAĞDAŞ YABANCI DİL ÖĞRETİMİNDE
VAZGEÇİLEMEZLİK NEDENLERİ**

Doç. Dr. Candemir DOĞAN - Yrd. Doç. Dr. Süleyman DOĞAN 219

**TARİHİ VE ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNİN ETİMOLOJİ
ÇALIŞMALARI ÜZERİNE DİLBİLİMSEL BİR YÖNTEM
DENEMESİ**

Dr. Ertan BESLİ 229

KİTAP TANITMA

Alperen ÇELİK 237

ERLİK'TEN ŞÖKLİ MELİK'E TÜRK DESTANLARINDA DÜŞMAN UNSURLAR VE DEDE KORKUT BOYLARINDA KÂFİRLER

Dr. Mehmet ÇERİBAŞ*

Öz

Dede Korkut Destanları epope vasfı kazanmış Türk destanından biridir. Destanın bu niteliği Türk Anlatı Geleneğinin de zirvesi olması yanında Türk Dünyasının birçok bölgesinde anlatılmasıyla da ilgilidir. Dede Korkut'u değerli kılan bir diğer yönü de bünyesinde birçok tarihi ve mitolojik unsurları barındırmasıdır. Eser, bugüne kadar birçok cephesiyle tahlil edilse de eserde Oğuz Beylerinin düşmanları olarak anlatılan tipler hakkında detaylı araştırmalar yapılmamış; yapılan araştırmalarda da bu tiplerin hep tarihle bağı üzerinde durulmuştur. Bu makalede, Dede Korkut Destanlarında geçen düşman tipler, bunların adları ve bu unsurlar etrafında teşekkül eden vakaların motif yapısı, düşman erkek ve kadınlarının tipolojik özellikleri ele alınacak; bu yolla destanın tarihi tabakaları tespitine katkıda bulunulacak, anlatı geleneğinin mekân ve zaman şartlarına nasıl uyum sağladığı gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: *Dede Korkut Kitabı, Düşman Tipler, Motifler, Türk Destanlarında Düşman Tiplere Bağlı Ortak Motifler.*

Abstract

From Erlik to Şöklü Melik Elements of Enemies in Tuks Epics and the non-Muslim in the Book of Dede Korkut

Dede Korkut epics is one of the Turkish epics which has been describe as epopee. That feature is not only told a lot of reigons of turkish world but also is amyl being of head of tradation of Turkish story in the book of

* Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Dede Korkut. The other factor that Dede Korkut is valuable because it contains a lot of historical and mythological elements in this structure. Despite of the work has been analysed a lot of regards until today that it hasn't been done detailed researches about type of enemies Oğuz Boys in this work; it has been dwelled upon historical relation. In this study, we will make contact types of enemies, names of enemies, motif structures of events, typologic characteristics of men and woman of enemies in the Epics of Dede Korkut; thus it will have been contributed on fixing of historical class of the Epic, we will try to show how to custom of story-telling adapts to place and time conditions.

Key words: *The Book of Dede Korkut, Types of Enemy, Motivies, Mutual Motivies Connected to Enemy Types in Turkish Epics.*

1. Giriş

Dede Korkut Destanları, Oğuznâmecilik adı verilen Türk destancılık geleneği içinde en önemli halkalardan biridir. Mitoloji ile tarihî dokunun karışmış olduğu bu destanlar (boylar), zamanla yeni unsurlar ve ifade tarzları kazanmış; sözlü anlatıların geleneksellik ve varyantlaşma vasfına bağlı olarak Türk Dünyasında geniş bir sahaya yayılmıştır. Bu bağlamda, Dede Korkut ve Oğuz beyleri etrafında şekillenen bu destanlar (boylar), bir yandan Türk mitolojisinin temel kaynaklarından birini oluştururken, diğer yandan da Oğuz Türklerinin geçirdiği tarihi süreçlerin ne şekilde ve nasıl cereyan ettiğine dair tespit ve tahlillerde temel eser olma özelliğini bugüne kadar korumayı başarmıştır.

Elimizdeki Dede Korkut, Oğuz sahasının önemli bir parçası sayılan Türkiye (Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu) ve Azerbaycan sahalarında cereyan etmiş vakalar üzerine kurulmuş gibi görülse de gerçekte Türklerin yaşadığı bütün coğrafyada Dede Korkut ve Oğuz beylerine ait anlatıların izlere rastlamak mümkündür.¹ Bu durum, bu eserin başta Oğuz Türkleri olmak üzere bütün Türk Dünyasının destancılık geleneğinde omurga görevi gördüğünü göstermektedir.

Dede Korkut Destanları, tarihi tabakaları ve destanda ismi geçen kişi ve yer adları konusunda sürekli tartışma yaratmıştır. Bu tartışmalardan birisi bazı boylarda Oğuz Beylerine düşman kâfirlerin adlarının neden Türkçe olduğu meselesi ile düşman olarak zikredilen bu kişilerin sosyal hayatlarının (yeme, içme, giyinme, eğlenme gibi) ve alplık vasıflarının (kullandıkları savaş araç gereçleri ile fiziksel vasıfları) neden Türk kültür dairesine uygun olarak anlatıldığıdır. Bu konuda birçok bilim adamı

¹ Bu konuda bkz. İsa Özkan, "Türkmenistan'dan Derlenmiş Dede Korkut Boyları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara, 1995; 1997, s. 263-314; Ali Berat Alptekin, "Kazakistan'da Anlatılmakta Olan Dede Korkut İle İlgili Efsaneler, V. Milletlerarası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri, Ankara, 1997, s. 23-32; *Kazakistan'da Dede Korkut* (hızl. Abdimalik Nisanbayev, Türkiye Türkçesine aktaranlar: Dinara Düysebayeva-Banu Muhyayeva), AKM Yay., Ankara, 2000.

farklı görüş ileri sürerek, destanın oluşma devirleri hakkında da birtakım sonuçlara ulaşmaya çalışmışlardır. Zeki Velidi Togan, Dede Korkut'taki birtakım tarihî ve coğrafi isimlerin bu hikâyelerin, Oğuzların daha Türkistan'ı terk etmedikleri bir zamana ait olduğunu iddia ederek "*Karşu Yatan Kara Dağ*", "*Uşun Koca*", "*Kanlı Koca*", "*Ala Dağ*" adlarını buna örnek verir ve Oğuzların bu isimleri Batıya geldikten sonra mahallileştirdiklerini ileri sürer.² Ettore Rossi de anlatıların Doğu Anadolu'daki Türkmenler, Kafkaslılar ve Azerbaycanlılar arasında, bu epik-şövalereks temlerin işlenmesinin daha eski bir zamanda başlamasının gerekmekte olduğunu söyler.³ Yakubovsky, Dede Korkut'taki örf ve âdetlerle inanışların, İslamiyet'e rağmen muhafaza edilmiş olduğunu, ayrıca kabile adlarına, kahramanların adlarına, kabileler arası münasebetlerle Oğuzların sosyal yapısına ait ana çizgilere bakarak hikâyelerin XI. yüzyılın yarısında değil daha eski devirlerde Sır-Derya-Yedisu'da yaşadıkları devirle ait olabileceğini söylemektedir.⁴ Orhan Şaik Gökyay, Ebül-Gazi Bahadır Han'ın naklettiği "*Becene (Peçenek) ilinin Toymaduk*⁵ adlı bir padişahu vardı. O ordu ile gelip Salur Kazan Alp'in anası Çaçaklı'yı rehin alıp gitti. Üç yıldan sonra kethüdası Enkeş'i çok mal ile gönderip Çaçaklı'yı geri aldı" şeklindeki hikâyeye dayanarak bu vakanın Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı hikâyeye aynı olduğunu söyler ve bütün bu anlatıların tarihî bir karakter taşıdığını, Peçeneklerle Oğuzlar arasında IX.-X. yüzyıllarda cereyan eden tarihî savaşların yankısı olduğunu dile getirir.⁶ Faruk Sümer, 925 tarihinde Emba-Yayık arasında Oğuzların batı komşuları olan Peçeneklerin bir kümesinin yaşadığını, Dede Korkut Destanlarında Salur Kazan ve arkadaşlarının Müslüman gaziler olarak geçmesinin sebepsiz olmadığını, onların bu unvanları Müslüman Kanglı-Kıpçaklarla savaşmaları neticesinde aldıklarını söylemektedir. Sümer, Oğuz ilinin X. yüzyılda kuzey ve kuzeybatı yönünde Kıpçaklar, Peçenekler ve Hazarlar ile savaşmak durumunda kaldıklarını, destanlarda Oğuzların düşmanı olarak geçenlerin de ya bunlar ya da bunlardan birisinin olduğunu; Şecere-i Terakime'deki Oğuz parçalarında, Oğuzların ve Kazan Beyin düşmanı olarak Peçeneklerin zikredildiğini ileri sürerek; bizim destanlardaki kâfir düşmanlar Peçenekler midir? sorusunu sorar. "*Demir yaylı Kıpçak Melik*" adını da göz önüne alarak, biz bu destanlardaki kâfir düşmanların Kıpçaklar olduğunu sanıyoruz. Aynı bilim adamı, Türkçe adlar taşı-

² Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul, 1973, s.XLIV.

³ Ettore Rossi, *Kitab-ı Qorqut*, Vatikan, 1952'den Orhan Şaik Gökyay, *a.g.e.*, s. XLVIII.

⁴ Gökyay, *a.g.e.*, s. LII.

⁵ Avelbek Konıratbayev, "Korkut Ata Hakkında" başlıklı makalesinde (*Kazakistan'da Dede Korkut*, AKM Yay., Ankara, 2000, s. 154-157) Toymadık adının Kazak Türkçesinde Köbikti (Şekti) şeklinde yaşadığını ve bu kelimenin Şöklî ile aynı olduğunu iddia eder ve Bulgar Peçeneklerini Şektiler/Şöklîler olarak izah eder.

⁶ Gökyay, *a.g.e.*, s. LIII; Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime*, Tercüman 1001 Eser (hzl. Muharrem Ergin), s. 42.

yan ve bir kısmı Melik unvanı taşıyan bu şahıslar Kıpçakların başbuğları olmalıdır. Kıpçakların Müslümanlığı çok sonraları olup onlar ancak XII. yüzyılın ikinci yarısından sonra kümeler halinde bu büyük dine girmeye başlarlar, der.⁷ Sümer'in görüşlerine Pertev Naili Boratav da destek vererek, destanda tarihi iki tabakanın bulunduğunu, birinci tabakanın Oğuzların eski vatanları olan Sır-Derya bölgesindeki komşuları Peçenek ve Kıpçaklarla mücadele ve münasebeti üzerine kurulduğunu; Oğuzların Anadolu'ya gelerek Salur Kazan ve Salur boyunun bir destan halinde teşekkül ederek Oğuz beyleri ile Anadolu'ya göç etmiş, onların bu yeni yurtlarında, eski düşmanlarının yerini Gürcülere, Ahbazlara bırakarak, yeni savaş ve komşu münasebetlerine uygulanmış olduğu⁸ dile getirir. Jirmunskiy, makaledeki amacımıza benzer şekilde Dede Korkut Destanlarının tarihle ilgisini göstermek için, destanlarda geçen çizgileri belli olaylara ve tek bir destana (boya) bağlı kalmayarak, vakalarla birlikte, kahramanların tasvirlerinde ve motiflerde, daha eski ve daha sonraki devirlerin izlerini aramıştır.⁹

Dede Korkut Destanları on iki boydan mürekkep olup bu boylardan Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy'da, Salur Kazan'ın Tutsak Olduğu Boy'da, Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda, Kazan Bey Oğlu Uruz Beyin Tutsak Olduğu Boy'da, Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu'nda, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda ve Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda Türklerin düşman unsurlarla savaşları, vakaların önemli parçalarını oluşturur. Bu parçalar -taşıdığı motifler, mitolojik simgeler, tipler ile kişi ve yer adları bakımından-Oğuzlarla kâfir olarak adlandırılan kişiler arasında vuku bulan olayların Türklerin daha Anadolu'ya gelmeden önceki yaşamlarına dair izler taşımaktadır.

Eserden yola çıkarak kâfir olarak adlandırılan kişilerin isimleri neden Türkçedir? Bu kişilere neden Türk alp tipinin bazı özellikleri yüklenmiştir. Kâfirlerin geçtiği bu anlatılarda neden Türk sosyal yaşamı egemen gibi gösterilmektedir. Bu makalenin amacı, bu sorulara cevap vermek ve vakalardaki düşman tiplerinin bütün özelliklerini ortaya koyup bu tiplerin hangi mitolojik simgelerle ve motiflerle beslendiği ve Türklerin destan anlatma geleneğinin bu vakalara nasıl sirayet ettiği sorunuyla ilgilidir. Bunu yaparken amacımız, daha önceki bilim adamlarının destanda geçen tarihî ve coğrafi isimlere dayalı olarak destanın oluşum safhalarına ilişkin ileri sürdükleri fikirlere, kâfir olarak zikredilen kişilerin vasıfları (alplık ve kişilik vasıfları) ile bu vakalardaki motif yapısını tespit ederek destek olmaktır.

⁷ Gökyay, *a.g.e.*, s. LIV-LV.

⁸ Gökyay, *a.g.e.*, s. LV-LVI.

⁹ Gökyay, *a.g.e.*, s. LVI.

2. Dede Korkut Destanlarında Kâfir Adları, Kâfirlerin Fiziksel ve Ruhsal Vasıfları

Dede Korkut'ta erkek kâfir ismi olarak sıkça Şöklî Melik geçmektedir. Şöklî Melik ismine birçok boyda rastlanmakta, hatta boylarda Oğuzların en azılı kâfirlerinden biri olarak tasvir edilmektedir. Özellikle de Melik ismi birçok kâfir beyinin ortak adı olarak kullanılmaktadır.

Dede Korkut Destanlarında Şöklî Melik'ten¹⁰ başka Yayhan Keşişoğlu,¹¹ Kapçak Melik,¹² Ağ Melik,¹³ Sofi Sandal Melik,¹⁴ Kara Tüken Melik, Bugaçuk Melik,¹⁵ Kara Melik, Kara Aslan Melik,¹⁶ Tekür,¹⁷ Arşun Oğlu Direk Tekür,¹⁸ Kara Tekür,¹⁹ Toman²⁰ adları da kâfir adları olarak zikredilmektedir.

¹⁰ Warren S. Walken, *Bir Halk Destanı Olarak Dede Korkut Kitabı* başlıklı çalışmasında kâfirlerin kralı olarak Şöklî Melik'in dört ayrı destanda dört defa öldürüldüğünü kaydeder. Walken'in bu tespiti, destanda düşmanlarla ilgili anlatıların yakın zamanda değil çok daha eski zamana ve mitolojik devre ait olduğunu, vakaların halk muhayyilesinde kaldığı şekliyle destana yansıdığını göstermektedir. Bu çalışma için bkz. Warren S. Walken, "Bir Halk Destanı Olarak Dede Korkut Kitabı", (çev. Ahmet Edip Uysal), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Yıl. 1, C. 1, S. 3 Aralık-1979, s. 33-40; Kazak âlimlerinden Avelbek Konıratbayev, "Korkut Ata Hakkında" başlıklı makalesinde (*Kazakistan'da Dede Korkut*, AKM Yay., Ankara, 2000, s. 147-182) destanlarda geçen Şöklî Melik'in Kıpçak beyi Elmüş, Ayhan'ın da Yayhan olduğunu iddia eder ve bu iddiasına dayanak olarak "bazı kaynaklarda Egrek ve Segrek'i Peçenekler yurdunda, düşmanından doğuran Burla Hatun değil, Kazan'ın annesi (Enkiş'in eşi) Cicaklu (Kazakçası Şaşaktı)'dır. Peçeneklerin Kazan'a: Eşini Elmüş'e, ananı da Ayhan (Yayhan)'a vereceğiz dediklerini nakleder.

¹¹ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, TDK Yay., Ankara, 1997, s. 111 (Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy).

¹² a.g.e., s. 112 (Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy).

¹³ a.g.e., s. 112 (Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy).

¹⁴ a.g.e., s. 113 (Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy).

¹⁵ a.g.e., s. 114 (Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy).

¹⁶ a.g.e., s. 152 (Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu).

¹⁷ a.g.e., s. 175 (Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy); s. 188-193 (Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu).

¹⁸ a.g.e., s. 199-203, (Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu).

¹⁹ a.g.e., s. 225-230 (Uşun Koca Oğlu Seyrek Boyu).

²⁰ a.g.e., s. 234 (Salur Kazan'ın Tutsak Olduğu Boy); Toman adı Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın yazdığı Şecere-i Terakime'de Tuman şeklinde geçmekte olup, Tuman; İrki Han'ın oğlu olarak dünyaya gelir ve bu adı çocuğa Korkut Ata verir. Eserde Tuman adının Duyılı Kayı Han öldüğünde etrafa duman çökmesi sırasında doğduğu için verildiğini yine Korkut Ata'nın ağzından öğrenmekteyiz (bk. Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime*, (hzl. Muharrem Ergin), Tercüman 1001 Eser Serisi, s. 60; Reşideddin Oğuznamesinde Tuman "Qayı İnal Han'ın ölümüne yakın karısının hamile kalmasıyla dünyaya gelir ve Dede Korkut ile Erki bu çocuğa Tuman adını verirler. Adın anlamı "sis" demektir. Eserde Dede Korkut çocuğa niçin bu ad verildiğini de anlatır (Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 55-56). Abdülkadir İnan, "Türk Destanlarına Genel Bir Bakış", *Türk Dili Araştırma Yıllığı Belleten*, 1954, s. 189-206 başlıklı makalesinde, Tuman isminin destanda Oğuz hakanlarından birisi olarak anlatıldığını, Çin yıllıklarına göre Hun hakanı Mete'nin babasının adının da Tuman (öl. M.Ö. 209) olduğunu Göktürk İmparatorluğunu kuran hakanın adının da Tuman olduğunu zikreder.

Boylarda toplam olarak on üç erkek kâfir ismi geçer ve bunlardan sekizinde Melik, üçünde Tekir adlarına tesadüf edilir, diğer ikisi de bu iki isimden bağımsız olarak yer alır.²¹

Dede Korkut Destanları'nın dikkate değer özelliklerinden biri, kâfir olarak adlandırılan kişilerin isimlerinin Türkçe oluşudur. Kâfir bahadırları diye adlandırılan kişilerin birçoğunda "kara" sıfatının kullanılması eserin bir başka niteliğini göstermektedir. Bununla beraber arı Türkçe olan Bugaçuk, Toman, Yayhan, Aslan gibi kelimelerin de kâfirlere ad olmasıdır.

Dede Korkut'ta kâfir kadın özel adlarından sadece Selcen Hatun ismine rastlanmaktadır. Bu ismin de Türkçe olduğu etimolojik incelemelerle²² tespit edilmiştir. Bu ad dışında kâfir kadın adları hiç anılmamakta, Selcen Hatun ve Beyrek'e yardım eden kâfir kızı dışında, kâfir kadınlarının hep fizikî özellikleri dile getirilmektedir. Selcen Hatun ruhsal ve fizikî bakımdan Türk kadın tiplerine benzer şekilde anlatılırken isimleri söylenmeyen diğer kâfir kızları ise sadece fizikî bakımdan Türk tipi kadına yaklaştırılmaktadır.

Boylarda, yukarıda bahsi geçen isimler dışında özel isimlere rastlanmamakta, genel olarak kâfirler, kâfir kızları, kâfirin casusu, kâfirin kiliyesi şeklinde tamlamalar bulunmaktadır.

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy'da kâfirler erkekleri, yarımından kara saçlı, Yigenek Boyu'nda Arşun Oğlu Direk Tekür, altmış arşun kametli, güçlü yay çeken, altmış batman gürz salan kişi olarak tanımlanmaktadır.²³

Yukarıda değinildiği üzere Dede Korkut Destanlarında Selcen Hatun dışında kalan kâfir kadın ve kızlarının daha çok fizikî özelliklerinde bahsedilmiştir. Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy'da bu anlamda en güzel tasvirlerden biri yapılmıştır: "*Tokuz kara gözlü, hub yüzlü, saç aradına örülü, göksi kızıl düğmelü, elleri bileğinden kınalı, parmakları nigarlı, mahbub kafir kızları kalın Oğuz biglerine sagrak sürüp içerledi.*"²⁴ Yine Kan Turalı Boyu'nda Selcen Hatun'u Kan Turalı şöyle tavsif eder:

*"Yalap yalap yalbıyan ince tonlum
Yir basmayup yoriya selvi boylum
Kar üzerine kan tammış gibi kızıl yanaklum*

²¹ Faruk Sümer, "Dede Korkut Kitabına Dair Bazı Mülâhazalar", *Türk Folklor Araştırmaları*, İstanbul, 1952, s. 467-472, başlıklı incelemesinde destanda geçen Kara Tüken Melik, Boğacık Melik, Kara Aslan Melik, Ağ Melik, Kıpçak Melik gibi kâfir isimlerinin hepsinin de Türkçe olduğuna işaret eder.

²² bkz. Fatma Özkan, "Selcen Adı Hakkında", *Türk Dili*, 1995/II, s. 907-914; Avelbek Konratbayev, "Korkut Ata Hakkında" başlıklı makalesinde (*Kazakistan'da Dede Korkut*, AKM Yay., Ankara, 2000, s. 166) Sarı kaftanlı Selcen Hatun ise bir Selçuk kızıdır. Sarı kelimesi (rengi) Doğu Türklerinin sembolüdür, der.

²³ Ergin, *a.g.e.*, s. 199.

²⁴ Ergin, *a.g.e.*, s. 95.

*Koşa badem sığmayan tar ağzlum
Kalemçiler çalduğı kara karşlum
Kurumsı kırk tutam kara saçlum
Aslan uruğı sultan kızı”²⁵*

Yine aynı boyda Selcen Hatun, azim görklü mahbub olarak ve her ki-me baksa aşk oduna yakan bir güzellikte, bu güzelliğın “*Saru tonlu kız ışkına bir hü!*” diyecek kadar yüksek olduğı anlatılmaktadır.²⁶

Dede Korkut Destanları’nda kâfirlerin fiziki özelliklerinden daha çok şahsiyetleriyle ilgili özellikleri dile getirilmiştir. İlk olarak kâfirler için bolca kara sıfatı²⁷ kullanılmıştır.

Bunun dışında Dede Korkut’ta kâfirler; sası dinli,²⁸ azgın,²⁹ azgın dinli,³⁰ din düşmanı,³¹ alaca atlı,³² muhbir (casus),³³ dinsiz, akli yok,³⁴ derneksiz,³⁵ gafil, kara başlı,³⁶ kara dinli,³⁷ beceriksiz (ol kâfirün için atup birin yarmaz okçısı olur), aman dileyene acımayan (hay dimedin başlar kesen celladı olur), adam etini yahni yapıp yiyen (adam etini yahni kılan aşbazı olur),³⁸ domuz şahsiyetli,³⁹ düzenbaz, düşmanı düşmana kırdıran (hemen hemen kâfirlerle savaşı anlatan her boyda kâfirlerin düzenbazlığından bahsedilmektedir), korkak, savaşta meydanı bırakıp kaçan, vefasız, melun, yetmiş iki tane tanrısı olan,⁴⁰ korkunca hemen sözünden dönen, hatta din bile değıştiren,⁴¹ hurafelere inanan ve Türkleri de kendilerince barbar gören,⁴² puta tapar⁴³ kişiler olarak anlatılmıştır.

Dede Korkut Boyları’nda kâfirlerin giyim kuşamlarından da bahsedilmiştir. Kâfirlerin kızları ile ilgili olarak yapılan tasvirlerde giyim-kuşamla ilgili özelliklerin ön plana çıktığı görülmektedir. Salur Kazan’ın Evinin

²⁵ a.g.e., s: 197.

²⁶ a.g.e., s. 185.

²⁷ a.g.e., s. 96, 114, 205, 163, 169.

²⁸ a.g.e., s. 96, 137, 158.

²⁹ a.g.e., s. 96, 98.

³⁰ a.g.e., s. 158, 159, 165.

³¹ a.g.e., s. 96.

³² a.g.e., s. 96, 98, 220.

³³ a.g.e., s. 96.

³⁴ a.g.e., s. 111.

³⁵ a.g.e., s. 111.

³⁶ a.g.e., s. 114, 205.

³⁷ a.g.e., s. 163.

³⁸ a.g.e., s. 159.

³⁹ a.g.e., s. 137, 169, 238.

⁴⁰ a.g.e., s. 224.

⁴¹ a.g.e., s. 224.

⁴² a.g.e., s. 235.

⁴³ a.g.e., s. 238.

Yağmalandığı Boy'da kâfir kızları için "göksi kızıl düğmeli"⁴⁴ tabiri geçmektedir. Kâfirlerin çok fazla kaftan giydiğini "yedi bin kaftanının ardı yırtıklı"⁴⁵ sözünden anlıyoruz. Yine Kan Turalı Boyu'nda Selcen Hatun'dan bahsederken "üç canavar kalınlığı kaftanlığı"⁴⁶ vardı şeklinde kâfirlerle ilgili düşünceye yer verilmektedir. Aynı Boy'da geçen "cemi kâfir kızları al, Selcen Hatun da sarı giymişti" sözünden kâfir kızlarından kara budun'dan olanların al, aristokrat tabakadan olanlar da sarı giymekte olduğu, şeklinde bir izah yaparsak yanılmış olmayız.⁴⁷ Fakat erkekler için Dede Korkut'ta sürekli "kara tonlu", "gök demirli sözü"⁴⁸ geçmekte ki, burada "kara ton" ve "gök demir" Türk mitolojisinde yer altı ve üstü kahramanlarına dair anlatılarda sık sık geçen sıfatlardan biridir. Gök demirli sıfatı Manas gibi büyük Türk destanlarında kahraman için en çok tekrar edilen epitetlerden biridir. Manas'ta bu ibare:

Aldı-artında karasa,	Önüne-ardına baksa,
Köz cetken cerdin baarında,	Göz gören yerin hepsinde,
Köp-kök temir kiyingen,	Göpgök demir giyinen,
Köp asker, kurçap turuptur. ⁴⁹	Çok asker kuşatıp durmuş.

Aynı ibarenin Uşun Koca Oğlu Seyrek Boyu'nda⁵⁰ da geçtiği dikkati çekmektedir.

3. Dede Korkut Destanlarında Türk Sosyal Yaşamının Örneği Olarak Kâfirlerin Sosyal Yaşamları

Dede Korkut'ta kâfirlerin sosyal hayatı ile ilgili olarak üç destanda (boyda) bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler sosyal hayatı detaylarıyla anlamaya yetecek derecede değildir. Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda "meğer o gün kâfirlerin ağır günleriydi. Her biri yemekte içmekte idi. Beyrek'i dahi getirip kopuz çaldırıldarı" biçimindeki kayıttan kâfirlerin eğlencelerinden bahsediliyor olduğunu anlıyoruz. Ozan'ın ağır günleriydi derken bununla en azından Beyrek'in eğlencede kopuz çaldığını anlamaktayız. Bu cümle, kâfire özgü anlatılan bir geleneğin esasta bir Türk geleneği olduğunu, orada bulunan ve kâfir olarak vâf edilmişlerin de Türkler olduğuna işaret etmektedir. Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu'nda da buna benzer ifadeler rastlamak mümkündür. Kan Turalı'yı kâfirler, izzet hürmetle karşılarlar ve onun için ak çadır dikerler, ala halı döşerler, ak koyun keserler, en iyi şaraplarını (yedi yıllık şarap) içirirler.

⁴⁴ a.g.e., s. 95 (Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy).

⁴⁵ a.g.e., s. 96 (Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy).

⁴⁶ a.g.e., s. 185 (Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu).

⁴⁷ a.g.e., s. 188 (Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu).

⁴⁸ a.g.e., s. 193 (Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu).

⁴⁹ *Manas: Kırgız Elinin Baatırdık Eposu*, 1. Kitep, Bişkek, 1995, s. 214.

⁵⁰ Ergin, a.g.e., s. 230 (Uşun Koca Oğlu Seyrek Boyu).

Kâfir beyi Tekür de misafiri için özel olarak hazırlanır ve taht üzerinde en iyi elbiseleriyle oturur.⁵¹ Bu cümlelerden kâfirlerin çok hoşgörülü ve misafirperver olduğu şeklinde bir yargı ortaya çıkmaktadır ki bu durum, destandaki çatışmaların Türkler arasında cereyan ettiğine dair ipuçları vermektedir. Destanda kâfir yurduna gelen Kan Turalı'nın selamını Kara Saykalu Tekür'ün "aleyk" şeklinde alması, "yiğit ne yirden gelürsin?" diye sorması ve "bu yiğidin sözi yügrük, eger elinde hüneri var ise"⁵² demesi düşmanlar tarafından Türk geleneklerinin bilindiğine, davranış biçimlerinden haberdar olduklarına dair bir neticeye varılabilir. Yine aynı boyda kâfirin canavarlarını yenen Kan Turalı için kâfir beyinin kırk yerde otağ, kırk yerde kızıl ala gerdek diktirmesi dikkate değerdir. Kan Turalı'yı getirip gerdeğe koymaları ve ozanın yilteme çalması⁵³ da kâfirlere has sosyal hayat gibi görülse de aslında birer Türk hayat şekli olduğu gözden kaçmamaktadır. Yine Selcen Hatun evlenmeden önceki yaşamından bahsederken "kalkubanı yirinden turur idüm, yilisi kara kazılık atuma biner idüm, babamın ağban ivinden çıkar idüm, Arku Bili Al Tağa avlar idüm, ala geyik sığın geyik kovar idüm"⁵⁴ sözlerini sarf eder ki, bu sözler yine Türklerin günlük hayatını anlatan, atlı-göçebe dediğim hayat şartlarının getirdiği pratikler olarak göze çarpmaktadır. Kâfirlerin sosyal hayatıyla ilgili en ilginç sözlerden biri de beylerin daima kalede oturur, şeklinde zikredilmesidir. Bu manada Yigenek Boyu'nda "ol kal'anın bir teküri var idi. Adına Arşun Oğlu Direk Tekür derlerdi"⁵⁵, Uşun Koca Oğlu Seyrek Boyu'nda "Yolı Alınca Kal'ası'na uğramış idi. Kara Tekür orada bir koru yaptırmış idi"⁵⁶, Beyrek Boyu'nda "Kalın Oğuz beyleri Bayburd Hisar'ına çapar yettiler"⁵⁷, Salur Kazan'ın Tutsak Olduğu Boy'da geçen "yol üzerinde kâfirin ayasofyası vardı, keşişler bekler idi, gayet sarp kilise idi"⁵⁸ "şahin, Toman'ın kal'asına indi"⁵⁹ cümleleri bu manada söylenmiş cümlelerdir.

Buradan şunu anlıyoruz ki, kâfirler bazen Türklere has yaşam tarzıyla anlatılırken bazen de yerleşik hayat unsurlarıyla beraber verilmiştir. Kâfirlerin hem kalesinin olması hem de ak çadır dikmeleri, ala halı döşemeleri, koyun kesip Kan Turalı'yı ağırlamaları Türk yaşam biçiminin unsurları ve geleneksel uygulamaları olarak dikkate değerdir.

51 a.g.e., s. 188 (Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu).

52 a.g.e., s. 188 (Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu).

53 a.g.e., s. 193 (Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu).

54 a.g.e., s. 198 (Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu).

55 a.g.e., s. 199 (Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu).

56 a.g.e., s. 225 (Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu).

57 a.g.e., s. 152 (Kara Göne Oğlu Bamsı Beyrek Boyu).

58 a.g.e., s. 240 (Salur Kazan'ın Tutsak Olduğu Boy).

59 a.g.e., s. 234 (Salur Kazan'ın Tutsak Olduğu Boy).

4. Dede Korkut Destanlarında Kâfirlerle İlgili Vakaların Motif Yapısı İle Türk Destanlarının Motif Yapısının Müsterekliği

Yukarıda verilen anlatılar, motifleri bakımından detaylı şekilde incelendiğinde temelde Türk destanlarındaki temel motiflerden hiç de kopmadığı görülmektedir. Bu bakımdan Dede Korkut'un kâfirlerle ilgili anlatılarında genel olarak Türk destanlarında görülen birçok motifle benzerliği dikkat çekmektedir. Bu benzerlikler şu şekilde sıralanabilir: Altmış ve altı sayısı bütün Türk Dünyası destanlarında kullanılan ortak motiflerden biridir. Dede Korkut'ta Yigenek Boyu'nda Deli Tundar'ın cıdası altmış tutum⁶⁰, Arşun Oğlu Direk Tekür boyu altmış arşun olduğu gibi güzü de altmış batmandır⁶¹, Kazan Bey'in⁶² de kâfirlerin de gönderi altmış tutamdır⁶³, Uşun Koca Oğlu Seyrek Boyun'da kâfir tekürü yanındakilere "atmış yarağlı adam seçsinler" diye emir verir ve altmış demir tonlu kâfir oğlanın üzerine gelir.⁶⁴ Ak Tayçı Destanı'nda kahraman Ak Tayçı yer altına vardığında altmış kulaç azı dişli Aslan Pehlivan ile karşılaşır.⁶⁵ Yine Ak Tayçı, yeraltında altmış kulaç şeytan yılanla karşılaşır.⁶⁶ Ak Tayçı'yı kaçıran Ak Börö kurt da altmış kulaç kuyrukludur.⁶⁷ Er Samır Destanı'nda Er Samır kendisini tanıtırken sürekli altmış kağanın ağabeyim diye tanıtmaktadır.⁶⁸ Kozın Erkeş Destan'ında da yeraltı bahadırı Karatı Kağan anlatılırken, "atmış yerde konak kurar ve altmış kazanda et kaynatır"⁶⁹ "atmış çeşit ilaç alır"⁷⁰ ifadesine tesadüf edilir. Bu ifade Manas Destanı'nda da sık sık tekrar edilir. Manas'ta atmış formulistik sayısı:

Bay Cakıp bolup başında,
Balta çalı kaşında,
Altmış kişi attanıp,
Aksakal Cakıp şattanıp,⁷¹

Bay Cakıp olup başında,
İhtiyar Balta karşısında,
Altmış kişi atlara binip,
Aksakal Cakıp mutlu olup,

şeklinde geçtiği gibi sık sık bu formulistik sayı tekrar edilir. Dede Korkut'ta Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy'da Delü Budak'tan bahsederken güzü'nün altı perlü olduğu söylenmektedir. Alıp Manas Destanı

⁶⁰ a.g.e., s. 203 (Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu).

⁶¹ a.g.e., s. 199 (Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu).

⁶² a.g.e., s. 104 (Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy).

⁶³ a.g.e., s. 98 (Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy).

⁶⁴ a.g.e., s. 230 (Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu).

⁶⁵ İbrahim Dilek, *Altay Destanları I*, TDK Yay., Ankara, 2002, s. 153.

⁶⁶ a.g.e., s. 152.

⁶⁷ a.g.e., s. 113, 158.

⁶⁸ a.g.e., s. 41, 58.

⁶⁹ a.g.e., s. 265.

⁷⁰ a.g.e., s. 292.

⁷¹ Manas: *Kırgız Elinin Baatırdık Eposu*, 1. Kitep, Bişkek, 1995, s. 236.

ni'nda Ak Kağan'ın kızı Erke-Karakçı'yı atmış yiğit istemeye gider.⁷² Yer altı âleminin sahibi Ak Kağan, Alıp Manaş'ın geldiğin yiğitlerine "altmış benzer Alplerim, yetmiş yiğitlerim"⁷³ hitabıyla haber verir. Alıp Manaş'a attığı okların tesir etmediğini gören Ak Kağan gök gibi gürlür, demir gibi şingirdar ve "altmış kulaç mızraklarınız alıp kıl boynunuzu kesin"⁷⁴ der.

Altı sayısı da Dede Korkut'ta olduğu gibi diğer Türk destanlarında da sıkça geçmektedir. Kozın Erkeş Destanı'nda Karatı Kağan, altı ikicili oğul, altı kojuncu gelin, altı matara içki, atlı teke eti seçtirir,⁷⁵ altı ormanın ağacını yığarlar,⁷⁶ Er Samır Destanı'nda Er Samır atıyla birlikte Ak Dağı altı defa dolaşır,⁷⁷ yeraltında altı dağ görür, altı kardeşe rastlar,⁷⁸ altı kardeşin altı perli güzü vardır,⁷⁹ altları altı tanedir ve altısı da karadır,⁸⁰ Erlik Beyin kapısında altı gözlü it yatar.⁸¹ Manas Destanı'nda:

Balbandı Türk cığıptır,
Altı sıyr, beş cılkı,
Baygesin alıp çıkıptır.⁸²

Pehlivanı Türk yıkmış,
Altı sığır beş yılki,
Mükafatını alıp çıkmış.

Türk Dünyası Destanlarında görülen yeraltı bahadırları ile Dede Korkut'taki kâfirler arasında da benzerlik vardır. Türk Dünyası destanlarında düşman bahadırlar sürekli olarak demir unsurlarıyla beraber anılmaktadır. Yeraltı bahadırlarının isimleri demir olduğu gibi evleri ya da sarayları demirdendir, silahları da demirdir. Ak Tayçı Destan'ında Erlik'in yardımcısı Demir Kağan olarak geçmektedir.⁸³ Er Samır Destanı'nda Er Samır, yeraltına indiğinde dokuz demir saray görür⁸⁴, Er Samır bu dağı demir yayı ile yarar ve kendisine yol açar.⁸⁵ Alıp Manaş'ta yer altı dünyasının kağanı Ak Kağan Alıp Manaş'ın geldiğini duyunca gök gibi gürlür, demir gibi şingirdar.⁸⁶ Aynı destanda Ak Kağan'ın yardımcısı Yedi Başlı Celbegen Gök boğayı (Kök buka) binek olarak kullanılmaktadır.⁸⁷

⁷² Metin Ergun, *Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş*, KB Yay., Ankara, 1998, s. 105.

⁷³ a.g.e., s. 141.

⁷⁴ a.g.e., s. 143.

⁷⁵ Dilek, a.g.e., s. 277.

⁷⁶ a.g.e., s. 283.

⁷⁷ a.g.e., s. 37.

⁷⁸ a.g.e., s. 48.

⁷⁹ a.g.e., s. 50.

⁸⁰ a.g.e., s. 51.

⁸¹ a.g.e., s. 99.

⁸² Manas: *Kırgız Elinin Baatırdık Eposu*, 1. Kitep, Bişkek, 1995, s. 160.

⁸³ a.g.e., s. 135, 140.

⁸⁴ a.g.e., s. 45.

⁸⁵ a.g.e., s. 63.

⁸⁶ Ergun, a.g.e., s. 133, 1998.

⁸⁷ a.g.e., s. 137.

Yeraltı bahadırları Türk Dünyası destanlarında hep kara sıfatıyla anılmaktadır. Dede Korkut'ta da kâfirler hep kara sıfatlıdır. Ak Tayçı Destanı'nda yeraltı kahramanlarından birinin adı Sokor Kara Kağan,⁸⁸ birinin adı Çanmak kara aygırlı Çanmak Bökö,⁸⁹ Er Samır Destanı'nda Erlik Beyin damadı yer göbekli Kara Bökö,⁹⁰ Er Samır Destanı'nda Er Samır kara dağın iyesine rastlar, bu iye Er Samır'ın yolunu kötüleştirir ve görünmez kılmaya çalışır.⁹¹ Aynı destanda Erlik Beyin kızı Sarı Koron, kara sarayın içinde ak tahtın üstünde, kara samurdan yapılmış yatağında yatar,⁹² Kozın Erkeş'e yardım eden yer altı bahadırı Çodon kara atlı, eğri kara palalı, Baçıkay Kara bahadırıdır.⁹³ Kozın Erkeş'te Karatı Kağan kara küren atlıdır,⁹⁴ kara sakallı, kara kalın kaşlıdır, kara ipek paltolu, kara kuzu derisinden börtüklüdür,⁹⁵ Alıp Manaş Destanı'nda Ak Kağan'ın da Alıp Manaş gibi kara polat kılıcı vardır.⁹⁶ Türk destanlarında kahramanlar yeraltı seyahatleri sırasında kendine yardımcı olmak yahut engel çıkarmak üzere kadınlara rastlarlar ve bu kadınlar ya esmer (kara) ya da sarışın tiplerdir. Bu kadınların sarışın olması, yukarıda ismi geçtiği üzere Erlik Beyin kızlarından bir kısmının isminin sarı sıfatı ile anılması (Sarı Koron) ve kahramanın bu kızları almak için çeşitli engellerden geçmesi ve yarışmaları galibiyetle bitirmesi zorunluluğu da benzer motifler olarak görülebilir. Dede Korkut'ta da Kan Turalı, Türk Dünyası destanlarında olduğu gibi aynı şekilde hareket eder ve önüne getirilen engelleri aşar (canavarları yener), kızı alır; fakat kızını vermek istemeyen beyler başka engellerle kahramanı öldürmenin veya öldürtmenin yolunu arar. Dede Korkut'ta bu durum mitolojik engeller şeklinde değil, daha gerçekçi zeminde tezahür etmektedir. Kan Turalı Boyu'nda canavarların isimlerinin Kağan Aslan, Kara Buğa ve Kara Buğra gibi yer altı simgeselliği taşıması yanında kâfir sıfatlarına uygun olması da bu manada önemli işretlerdir. Aynı şekilde "al" sözcüğünden türemiş olan albız (şeytan) terimine uygun olarak kâfirlerin atları, elbiseleri, halıları alacaktır. Alaca sözcüğü, bugün için Anadolu'da karışık renk anlamında (ikiyüzlülük, yolu belli olmayan, hemen değişen, çıkarıcı vb.) kullanılsa da bunu destana bağlı olarak mitolojik temelli ele almak daha doğru olacaktır. Yine destanda geçen "yüz kâfir için giyinmişti" sözü de Türk Dünyası destanlarında sık sık geçen motiflerden bir tanesidir. Kahraman yolda genellikle kendisine

⁸⁸ Dilek, *a.g.e.*, s. 137.

⁸⁹ *a.g.e.*, s. 137.

⁹⁰ *a.g.e.*, s. 42, 46.

⁹¹ *a.g.e.*, s. 69.

⁹² *a.g.e.*, s. 71.

⁹³ *a.g.e.*, s. 256.

⁹⁴ *a.g.e.*, s. 258.

⁹⁵ *a.g.e.*, s. 268.

⁹⁶ Ergun, *a.g.e.*, s. 143, 1998.

engel olmak isteyen, kendisini yolundan etmek isteyen yüz kıza rastlar ve bu engeli geçmeyi çeşitli şekilde aşar. Bu motife Er Samır Destanı'nda ve diğerlerinde rastlamak mümkündür. Yine Dede Korkut'ta geçen "kara deniz gibi yaykanup gelen, gün gibi şılayıp gelen" formel ifadeler Altay, Şor⁹⁷ ve Tıva⁹⁸ gibi en eski Türk destancılık geleneğini yaşatan Türk boylarında rastlamak çok olağandır.

Türk dünyası destanlarında sık sık "alp uykusu" ya da "ulu uyku" motifine de tesadüf edilmektedir. Şaman olma sürecinin en önemli parçası olan bu motif, sadece alplarda değil, Türkiye'de âşıklığa, Türk dünyasının diğer boylarında ise destancılığa başlamanın ilk basamağı olarak kabul edilir.⁹⁹ Alplar başlarına bir bela, felaket, kötülük geleceği zaman ya da büyük çarpışmalardan sonra alp uykusuna dalarlar. Destanlarda alp uykusu üç, yedi, dokuz, altmış, doksan ya da altı ay sürebilir. Dede Korkut'ta Kazan Han kendisine Trabzon Tekür'ü tarafından hediye edilen bir şahinin peşinden gider ve Toman'ın kalesinin yakınında uykuya dalar.¹⁰⁰ Kan Turalı da Selcen Hatun'la vuslata erdikten sonra uykuya dalar.¹⁰¹ Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda Segrek, kardeşi Egrek'i kurtarmak için kâfir yurduna yola çıkar, üç gün yol aldıktan sonra at güden kâfirlerle savaşır, atlarını ellerinden alıp koruya getirir ve burada uyur.¹⁰² Alıp Manaş Destanı'nda Alıp Manaş da Kazan Han gibi düşmanı Ak Kağan'ın yurduna geldiğinde uykuya dalar.¹⁰³ Kırgızların Er Soltonoy Destanı'nda da kahramanlar Temir Han ve Bolot Han, Kalmuk hanı Uyul Han'ın eline geçmeden önce uykuya dalarlar.¹⁰⁴ Uykuya dalma ve hileyle esir düşme motifi, Yusuf Beg-Ahmet Beg Destanı'nda,¹⁰⁵ Köroğlu ve Manas Destanı'nda aynı şekilde görülmektedir.

Bu motife, Altay, Tıva, Hakas ve Şor destanlarında da rastlanmaktadır. Arzılan Kara Attıg Çeçen Kara Möge Destanı'nda kahraman yeraltına girdiğinde buharlı bir çadır görür. Çadırın içinde iki yaşlı nine ile dede ve

⁹⁷ bkz. Metin Ergun, *Şor Kahramanlık Destanları*, Akçağ Yay., Ankara, 2006.

⁹⁸ bkz. Metin Ergun-Mehmet Aça, *Tıva Kahramanlık Destanları I*, Akçağ Yay., Ankara, 2004; Metin Ergun-Mehmet Aça, *Tıva Kahramanlık Destanları II*, Akçağ Yay., Ankara, 2005.

⁹⁹ Kırgız Türklerinde hiçbir Manasçı (Kırgızlar destan anlatıcılarına bu kavram dışında Comokçu, ırçı ya da akın da derler) uykuya dalıp düş görmeden mesleğe başlamazlar. Türkiye'de de badeli âşıklar, uykuya dalıp rüya gördükten sonra dillerinin çözüldüğünü ve âşık olduğunu iddia ederler. Bu konuda bkz. A. Akmataliyev v.d., *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, II. Tom, Bişkek, 2004; Umay Günay, *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Akçağ Yayınları, Ankara.

¹⁰⁰ Ergin, a.g.e., s. 234 (Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy).

¹⁰¹ a.g.e., s. 193 (Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu).

¹⁰² a.g.e., s. 229.

¹⁰³ Ergun, a.g.e., s. 129, 1998.

¹⁰⁴ Mehmet Çeribaş, *Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Tıpkıbasım)*, GÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010.

¹⁰⁵ İsa Özkan, *Yusuf Beg-Ahmet Beg Destanı*, KB Yay., Ankara, 1989, s. 172-190.

bir de yırtık sarı kadın oturur. Çeçen Kara çadırdan çıkarken ona yemek teklif ederler ve Çeçen Kara yemeği yer; fakat ardından hemen uykusu gelir ve alp uykusuna dalar. Çeçen Kara'nın Narın Dangına'yı bulduğunu Sarıg Kağan'a hizmetkârları haber verir. Çeçen Kara Sarıg Kağan'ın huzuruna çıkar. Fakat kendisini hile ile bahadır olarak değil Dalıy Baybın Kağan'ın deve çobanı olarak tanıtır.¹⁰⁶ Altayların Ak Tayçı Destanı'nda Ak Tayçı yer altı bahadırı Ok Cılan ile güreşirken tam yenilmek üzeredir. Ak Tayçı, Ok Cılan'a "*çıplak biriyle güreşmek sana yakışır mı?*" diyerek Ok Cılan'ı hileyle yener.¹⁰⁷ Altmış seneden sonra halkına geri dönen Altay Buuçay karısı ve kızı tarafından iyi karşılanır, karısı ona fazla içki vererek sarhoş eder. Bahadırın sarhoş olmasını fırsat bilen Aranay ve Şaranay onu yener ve öldürür. Altay Buuçay'ın karısı Ermen Çeçen kocasının avdan dönmemesini fırsat bilip kızı ile bir mektup gönderir ve Aranay ve Şaranay isimli düşmanlarla işbirliği yapar.¹⁰⁸ Alpamış Destanı'nın kırk yiğidi ile Kalmuk yurduna taarruza geçen Alpamış, Tayçı Han'ın yurduna varırken kırk yiğidi ile Surheyil tarafından tuzağa düşürülür. Surheyil kırk güzel kızı ile onun karşısına çıkar, onlara şarap içirtip sarhoş ettikten sonra Kayçı Han'ın askerlerini çağırır. Askerler, kırk yiğidi öldürürler; fakat Alpamış'a bir şey yapamazlar.¹⁰⁹ Aynı destanın Karakalpak rivayetinde Mestan kocakarı, Alpamış'ı yolda beklemek için kırk kızı ile yola çıkar, Alpamış'ı tuzakla yolda kazıdığı çukura atar.¹¹⁰ Destanın Kazak rivayetinde da koca karı yanına kırk kız alarak gider ve Alpamış'ı tuzağa düşürerek zindana atar. Hanın kızı Karaköz de kırk kızın içindedir. Karagöz sonra Alpamış'a âşık olur.¹¹¹ Destanın Başkurt rivayetinde ise Alpamış'ın savaş meydanına çıkarken uykusu gelir ve yatıp uyur. O, uyuyunca yedi gece yedi gündüz uyurmuş. Han oraya çukur kazdırıp Alpamış'ı çukura atar. Akboz atı da taştan saraya kapattır.¹¹² Destanın Tatar varyantında da hemen hemen buna benzer vakalar anlatılır.¹¹³ Manas Destanı'nda Manas, Akkolpok'u giymediği zaman uykusunda düşman silahları tesir eder ve ancak öyle uyanır. Sagımbay Orozbekov rivayetinde, Tal-Çoku'da uyuyup kalan Manas'ı uyandıramayan Çubak, Manas'ın Akkolpok'unu nayza ile deldikten sonra ancak uyandırır. Seytek Destanı'nda da Celmoguz oğlu Sarıbay bir uyuduğunda yedi günden az uyumaz.¹¹⁴ Örneklerden de anlaşılacağı üzere alp uy-

¹⁰⁶ Ergun Aça, *a.g.e.*, s. 273-244, 2005.

¹⁰⁷ Dilek, *a.g.e.*, s. 112-171, 2002.

¹⁰⁸ *a.g.e.*, s. 200-228.

¹⁰⁹ Ergun, *a.g.e.*, s. 67, 1998.

¹¹⁰ *a.g.e.*, s. 72.

¹¹¹ *a.g.e.*, s. 75.

¹¹² *a.g.e.*, s. 78.

¹¹³ *a.g.e.*, s. 80, 81.

¹¹⁴ *Manas Entsiklopediya*, I. Tom, Bişkek, s. 86, 1995.

kusu, genellikle kahramanların düşmanlarla karşılaşacağı ya da karşılaştığı vakalarının anlatıldığı bölümlerde ortaya çıkmaktadır. Bu uykular gaflet uykusu gibi görülse de aslında anlatı geleneğine göre kahramanların yaşamalarına ve destanların kurgusu içinde vakaların geliştirilmesine hizmet etmektedir. Kahramanlara alp uykusu sırasında hiçbir silahın tesir etmemesi ve kahramanların yurdunu korumak için düşman yurdunda bir süre esir olduktan sonra ülkelerine dönmeleri ve ülkelerini düşman elinden kurtarmaları gibi maceralar bu kurguya bağlanmadan verilmemektedir. Mitolojik temelli bu motif, Dede Korkut Destanlarında da kâfire esir düşüleceği sırada tezahür etmektedir. Bu durum, destandaki bu vakaların bölge şartlarına uyumlu hale getirdiğini ve anlatı geleneğinin süreklilik arz ettiğini göstermektedir.

5. Sonuç

Bütün bunlar göstermektedir ki, Türk Dünyasındaki bütün destanlar hangi zamanda ve hangi coğrafyada anlatılırsa anlatılsın temel anlatı kalıplarından hiçbir zaman kopmamakta, anlatıcı kendine uygun yeni yerler, isimler ve sıfatlar bulsa da hiçbir zaman ana omurgayı bozmamaktadır. Bu durum, Türklerin çoktan beri süren bir anlatı geleneğinin olduğuna, geleneğin anlatıyı belli kalıplarla ve formüllerle icra edilmeye zorladığına da işaret etmektedir. 15. yüzyılın sonlarına doğru yazıya geçirildiği tahmin edilen Dede Korkut Destanları da bu manada yazıya geçirilen kişi tarafından Türk milletinin edebî zevki neyse ona uygun olarak yazıya aktarılmıştır.

Orta Asya Türk coğrafyasının mitolojik dönemlerine ait yaşam biçimi, anlayışı, dinî değerleri İslâm kültür dairesinde birtakım değişikliğe uğramış gibi görünse de anlatı kalıpları daima kendisini korumuş; mitolojik dönemin düşmanı Erlikten (Mitolojik Dönem Düşmanı) > Gerçek ve boydaş düşman Kıpçaklar (Tarihi Dönem ve iktisadi, siyasi ve kısmen dini temelli düşmanlık>Farklı Dinli Kafkas ve Karadeniz toplulukları (Tarihi Dönem, iktisadi, siyasi ve genellikle dini temelli düşmanlık) günümüze doğru destan ideolojisinde bir farklılaşma meydana geldiği; fakat düşman vasıflarının zamanın şartlarına nadiren uyduğu ve anlatı geleneğinin devam ettiğine şahit olmaktadır.

Kaynaklar

Akmataliyev, Abdıldacan v.d., *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, II. Tom, Bişkek, 2004.

Alptekin, Ali Berat, "Kazakistan'da Anlatılmakta Olan Dede Korkut İle İlgili Efsaneler", *V. Milletlerarası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1997.

Konıratbayev, Avelbek, "Korkut Ata Hakkında", *Kazakistan'da Dede Korkut*, AKM Yay., Ankara, 2000.

- Çeribaş, Mehmet, *Kırgız Türklerinin Destançılık Geleneği ve Er Soltanoy Destanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Tıpkıbasım)*, GÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2010.
- Dilek, İbrahim, *Altay Destanları I*, TDK Yay., Ankara, 2002.
- Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime*, Tercüman 1001 Eser (hızl. Muharrem Ergin), İstanbul, 1974.
- Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı I*, TDK Yay., Ankara, 1997.
- Ergun, Metin, *Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş*, KB Yay., Ankara, 1998.
- Ergun, Metin, *Şor Kahramanlık Destanları*, Akçağ Yay., Ankara, 2006.
- Ergun, Metin, Mehmet Aça, *Twa Kahramanlık Destanları I*, Akçağ Yay., Ankara, 2004.
- Ergun, Metin, Mehmet Aça, *Twa Kahramanlık Destanları II*, Akçağ Yay., Ankara, 2005.
- Gökyay, Orhan Şaik, *Dedem Korkud'un Kitabı*, İstanbul, 1973.
- Günay, Umay, *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Akçağ Yay., Ankara.
- İnan, Abdülkadir, "Türk Destanlarına Genel Bir Bakış", *Türk Dili Araştırma Yıllığı Belleten*, 1954.
- Kazakistan'da Dede Korkut* (hızl. Abdimalik Nısanbayev, Türkiye Türkçesine aktaranlar: Dinara Düysebayeva-Banu Muhyayeva), AKM Yay., Ankara, 2000.
- Manas: *Kırgız Elinin Baatırdık Eposu (Aytkan: Sagımbay Orozbekov)*, 1. Kitep, Bişkek, 1995.
- Manas Entsiklopediya*, I. Tom, Bişkek, 1995.
- Özkan, Fatma, "Selcen Adı Hakkında", *Türk Dili*, 1995/II.
- Özkan, İsa, *Yusuf Beg-Ahmet Beg Destanı*, KB Yay., Ankara, 1989.
- Özkan, İsa, "Türkmenistan'dan Derlenmiş Dede Korkut Boyları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1995, Ankara, 1997.
- Sümer, Faruk, "Dede Korkut Kitabına Dair Bazı Mülâhazalar", *Türk Folklor Araştırmaları*, İstanbul, 1952.
- Togan, Zeki Velidi, *Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlil)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1982.
- Warren S. Walken, "Bir Halk Destanı Olarak Dede Korkut Kitabı", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (çev. Ahmet Edip Uysal), Yıl. 1, C. 1, S. 3, Aralık 1979.